

Recenzovaný sborník příspěvků
mezinárodní vědecké konference

MMK 2020

MEZINÁRODNÍ MASARYKOVA KONFERENCE PRO
DOKTORANDY A MLADÉ VĚDECKÉ PRACOVNÍKY

ročník XI.

14. – 16. prosince 2020

Hradec Králové, Česká republika

DŮSLEDKY ETIKETY PRO SPOLEČENSKÉ VZTAHY

CONSEQUENCES OF ETIQUETTE FOR SOCIAL RELATIONS

Jan Koumar

Abstrakt

Cílem textu je jednak základní orientace v povaze etikety, jednak pak snaha vyjmenovat pět hlavních pozitivních i negativních důsledků, které etiketa pro společenské vztahy přináší: usnadnění společenského styku, pokrytectví, oddělení společenských vrstev, úcta k ženě, avšak z ní pramenící sexismus a konečně druhotný sexismus.

Klíčová slova: *Etiketa; Mrav; Sociální chování; Etika; Morálka*

Abstract

The aim of this text is both basic orientation in the nature of etiquette and the effort to name five main positive and negative consequences of etiquette for the social relations: making social contacts easier, hypocrisy, separation of the social layers, respect paid to women and the resulting sexism and finally the second sexism.

Keywords: *Etiquette; Manners; Social Behaviour; Ethics; Morality*

1. Úvod

Etiketa patří ke slovům, jejichž významu lze rozumět intuitivně, snad právě proto k její definici mnoho neřeknou slovníky a encyklopedie. Ottův slovník naučný (1894) jí definuje jako soubor zvyků a obyčejů, jež jsou výrazem vztahu, odvislosti, společenské hodnoty a ceny. Příruční slovník naučný (1962) ji spojuje zejména s panovnickými dvory a diplomatickým stykem, do stejných míst ji situuje Encyklopedie Diderot (1996). Všeobecná encyklopedie Universum (2000) jí dokonce nedefinuje vůbec a pod pojmem etiketa uvádí pouze nálepku. Na první přiblížení ji lze přesto popsat jakou souhrn pravidel a zvyklostí, která upravují chování ve společenském styku, a která nabývají důležitosti především v nejrůznějších formách obřadnictví. Etiketa společenský styk ritualizuje (Smejkal, Schelová Bachrachová 2011: 17), čímž jej velmi usnadňuje, na druhé straně však nabývá podoby formálních gest, která se často vůbec nevztahují ke skutečným pocitům či jsou jí přímo protikladná.

Jako taková je etiketa součástí mravu, zvykové vrstvy rozlehlé etické oblasti, v níž „se věci dělají“ (Sokol 2014: 68), aniž bychom se pro jejich provádění rozhodovali či v nich vystupovali s individuálním rozmyslem. Jako součást společného mravu je proto etiketa místně i časově proměnlivá. Poslušnost k těmto normám je na rozdíl od práva vymáhána pomocí rozptýleného společenského tlaku (Tugendhat 2004: 37): jejich dodržování je dobrovolné a jediným soudcem, zda je dodržujeme správně, je naše okolí, což znamená, že přestupek – je-li ojedinělý – bude pravděpodobně úmyslně přehlédnut, a dokonce i v případě nenapravitelného recidivisty jej okolí bude mít pouze za společenské motovidlo. Případná sankce za neposlušnost je ve většině případů vnitřní povahy a postupně vede k internalizaci původně vnějších norem a k sebekontrolě. Berger a Luckmann (1999) tuto internalizaci nazývají habituací a spojují ji s vznikem institucí, s nimiž se lidé v průběhu života zpravidla setkávají jako s hotovým produktem. Norbert Elias zase zvnitřňování původně vnějších norem povzbuzované pocity studu a trapnosti nad činnostmi původně zcela běžnými, postupně však

stále více tabuizovanými, nazval psychogenezi, spolu se sociogenezi – procesem formování státu – podle něj stojí v jádru civilizačního procesu (Elias 2007).

Problémem mravu obecně i etikety jako jeho součásti je ovšem fakt, že zcela selhávají v situacích, kdy se setkají dva různé mravy: jsou totiž zvnitřnělé a pro své nositele naprosto samozřejmé, konflikty dvou mravů jsou proto „beznadějně neřešitelné“ (Sokol 2014: 70). Obtížně řešitelné jsou však i konflikty dvou odlišných pojetí mravů v jednom místě a čase. V případě etikety lze také odlišit liberály a rigoristy ve výkladu pravidel: zatímco pro jednoho vyučujícího může být povstání žáků při jeho příchodu do třídy standardem, jehož nedodržení bude považovat za osobní zneuctění, pro jiného bude rušivé a přehnané (např. Pinc 1999: 46). Do daleko vážnějšího konfliktu se však mrav dostává s morálkou – individuálním etickým přesvědčením. Společenská konformita totiž zásadně přestává být určující, když má jedinec pocit, že většina páchá zlo, v morálce se totiž neopíráme o normy a nejde nám o konformitu se zbytkem společnosti, vycházíme pouze ze sebe, jakožto morálního subjektu (Anzenbacher 94: 110).

2. Důsledky etikety

Jakožto neodůvodnitelná součást mravu čelí etiketa pochopitelným námitkám. Guth-Jarkovský se proto musel vyrovnat s tvrzením, že se jeho strnulý kodex slušného chování k nové republikánské demokracii nehodí, slavný je odpor, který k jeho zásadám choval Jan Masaryk¹. Asi nejběžnější námitky proti etiketě se zakládají na apelu na zdravý rozum. Tvrzení L. Špačka, že „žena u stolu nesedí, aby se najedla, ale aby byla krásná“ (Veverková 2016) by totiž muselo znamenat, že žena nemá nikdy hlad (či jej mít nesmí). Tvrzení, že v divadle prochází pouze 40 % zážitku z jeviště, ale 60 % z okolí (Špaček 2017: 67) by zase znamenalo, že je vlastně lhostejné, na jakou hru jdeme a hraje-li se vůbec nějaká.

2.1 Usnadnění společenského styku

Prvním cílem etikety je ohled na druhé lidi ve společnosti. Zatímco by tedy bylo neobyčejně obtížné nacházet správnou míru ohledů k ostatním lidem v tramvaji, pravidla určující, kdo, komu a kdy uvolní sedadlo, taková rozhodování velice usnadňují. Obdobně zásady obestírající přijímání potravy ve společnosti umožňují vyloučit nebezpečí, které pro okolí znamenají například lidská ústa a zuby (srov. Canetti 2007: 284-7). Zásady stolování zase účinně odstraňují možnost poranění spolustolovníka nožem či vidličkou (Elias 2006: 193-200). Etiketa je však nástavbou mravů a její cíle jsou mnohem méně průhledné. Ukázat „dobré mravy“ znamená také dokázat, že styky se mnou jsou bezpečné, zásady etikety mají též otevírat dveře k lidem dobře situovaným. Goffman (1967) v rámci rituálnosti sociálních setkávání rozlišuje mezi *deference* (zdrženlivou úctou) a *demeanor* (mravy, kterými se jednajících ukazuje jako spolehlivý partner interakce).

Například pozdravem pro mne druhý ztrácí anonymitu a vyjímám je z davu. Obdobně když někomu přeji „Vše nejlepší“ vyjadřují tím ochotu převzít vše, co nejlepší není, na vlastní bedra (Pinc 1999: 46). Takový smysl těchto frází ovšem nejen málokdo chápe, ale především jej málokdo chápat chce. Mrav a etiketa nás nutností hlubšího filosofického pochopení ovšem zbavují, výměnou za to umožňují rychle a účinně zvládat každodenní situace. Pozdrav „Dobrý den“ tak sice nemusí znamenat, že dané osobě skutečně přeji, aby dobrý den měla, jedná se však o velmi vhodnou formulku zahajující setkání a ukončující zdvořilou nevšímavost.

¹ Traduje se, že jedinou knihou, kterou Jan Masaryk nikdy nedočetl, byl právě Společenský průvodce pro mladého muže od Gutuha-Jarkovského (srov. Chmel 2002: 9). O tom, jak Masaryk etiketu nesnášel, viz Theile (1991).

2.2 Autenticita / pokrytectví

Cenou za toto ulehčení je však proměna společenského života ve sled divadelních rolí: etiketa je totiž ve své podstatě maskou či kostým, který úctu, srdečnost a další pocity vhodně ukazuje, nikoliv však nutně prožívá. Přírozenou námitkou na výše řečené je tak odkaz ke ztracené autenticitě chování (přičemž autenticitou nemusíme odkazovat právě k Heideggerovi²) a na skutečnost, že zásady etikety často mění chování v pokrytecké: dochází k hlubokému rozporu mezi skutečnými a navenek ukazovanými pocity.

To lze dobře doložit na situacích, kdy je zjevné, že daný člověk skutečnou úctu ztratil: prosloví-li významná osobnost ke svému publiku přednášku o tom, že si zaslouží být zdravena, je nepochybné, že v důsledku takové dětské ješitnosti úcta k ní poklesne či zmizí. To však je lhostejné, netrvá se na skutečné úctě, avšak pouze na její vnější známce – na pozdravu – jehož pronášení si tímto projevem daná osoba zjedнала. Schopenhauer (1997: 86) si této ztráty autentičnosti všímá, když tvrdí, že se jedinec ve společnosti musí zbavit tří čtvrtin svého já. Za to sice získá druhé, avšak jde o obchod, v němž jedinec tím bolestněji pozná, že zisk nekryje ztrátu, čím vyšší hodnotu sám má. Podle Schopenhauera je navíc pro dosažení relativně šťastného života centrální sebepoznání, znalost vlastních sklonů a povahy, společenský život však takovému sebepoznání důrazem na pouze hrané vnější známky sociálně přijatelných úkonů a vlastností účinně zabráňuje (Ibid. Kap. 5). Etiketu samotnou tudíž stejný filosof chápe jako falešnou převahu v podobě svévolně přijatých konvencí a pravidel, která existují jen proto, aby danou společenskou vrstvu do jisté homogenizovala: tedy aby zakryla existenci (a mnohem důležitěji i neexistenci) pravé převahy duševní. Nutně proto podle něj platí: „*Quand le bon ton arrive, le bon sens se retire*“ (Ibid.: 86)³.

2.3 Oddělení společenských vrstev

Striktně pojatá etiketa však společenský styk též znesnadňuje. Zatímco zásady základní slušnosti u stolu by mohl znát každý, pořídit si hned několik společenských obleků již stejně dostupné všem není. Jak tvrdí Cas Wouters (2007: 12) etiketa tudíž slouží k udržování sociálních hranic, je prostředkem sociální stratifikace. Přejde-li tedy dělník domů z dvanáctihodinové směny, nezbyvá mu obvykle ani čas ani energie na to, aby si uvázal k večeri kravatu a přemýšlel, v jaké části stopky má držet skleničku na víno. Jeho cílem je bezmyšlenkovitost, již naprosto vyhovuje současný průmysl zábavy. Když tedy rozličné společenské katechismy proklamují demokratismus, jde jen o slova, ve skutečnosti z nich číší respekt k sociálním bariérám (Lenderová 2012). Etiketa je tudíž jako součást všech čtyř podob kapitálu: ekonomického, kulturního, sociálního i symbolického (srv. Bourdieu 1986) určujícím měřítkem životního stylu i prostředkem vertikální sociální mobility.

Některé knihy o etiketě začínají proklamací nerovnosti ve společnosti jakožto stavebním kamenem etikety (např. Mathé, Špaček 2005: 9). I když je v současné společnosti obtížné mluvit o třídách (viz např. Baumann 2004) etiketa se stále významně uplatňuje především v prostředích, kde jsou zjevně odstupňovány hodnoty a důstojenství, tedy kde si lidé nejsou svým významem a důležitostí rovni. Cílem je v těchto prostředí zachovat odstup a vymezit počty prokazované určitým hodnocením. Mimo tato specializovaná prostředí je základem zásad etikety především movitost jedince. Když tedy Jiří Sotona prochází předsálím Stavovského divadla a hledá porušení norem společenského oblečení, zarazí jej sice černý svetr jednoho

² Tedy k Heideggerovu rozlišení mezi autentickým životem člověka (Dasein) a neautentickou každodenností bytí ve smyslu „ono se“ (das Man) (srv. Heidegger 2002 § 25-27).

³ Když přijde bonton, zdravý rozum odchází

z přítomných mužů, ale okamžitě jej na něm uklidní logo s krokodýlem, které ukazuje, že nejde o svetr za 200 Kč (Sotona 2017).

2.4 Úcta k ženě / Sexismus

Jedním z výrazných rysů evropské etikety je galantnost mužů k ženám. Žena požívá vyšší společenské úcty, což pramení především z role, kterou v ní v minulých staletích zastávala. Ve společenské preferenci ženy se tudíž odráží značně anachronické zvyky, víra a tradice společnosti. Americký průvodce teenagerů dobrými mravy preferenci ženy spojuje s minulostí a se skutečností, že ženě byla řada činností zakázána zákonem (Packer 2014: 9) za což – jakožto pouhá ozdoba svého muže – však požívala úcty i řady drobných úsluh (nemusela a ani nemohla platit účet, řídit auto, vydělávat peníze či si nést zavazadlo). Kvůli tomu však etiketu považuje za nevyhnutelně sexistickou (Ibid.).

Jak si všiml Peter Singer, rozdíly mezi muži a ženami jsou založeny v první řadě na zjištění, že muži jsou ve všech studovaných společnostech agresivnější (Singer 2011: 31), agresivita je pak základem mocenského rozdělení a vymezení „silnějšího“ a „slabšího“ pohlaví. Již zásady středověkého rytířství tudíž mířily k ochraně slabšího pohlaví a k úctě k němu a tím k vymezení „ženské role“. Právě tato role je ve společnosti vzdor emancipaci natolik zakotvená, že *Velký lexikon společenského chování* považuje obvinění ze sexismu za absurdní a ženu popíjející s kamarádkami pivo a sledující fotbal za vrchol (Smejkal, Schelová Bachrachová 2011: 27, 31). Etiketa tak udržuje živým předsudek, že muž je více doma v restauraci a žena v cukrárně (Špaček 2015: 188), živými též udržuje vysloveně sexistické standardy chování, které snižují kvality opačného pohlaví.

Vlastnosti přiřazované po léta k ženskému genderu příručky etikety tudíž petrifikují: s ženami se nemluví o politice; rády se baví; milují, když se jim muž obdivuje; jsou zvědavé, popudlivé (Lenderová 2012). Žena je milenkou, manželkou, matkou a zlatá střední cesta mezi extrémy ponižování a přílišné emancipace má pro ni vést ke snížení ženské zaměstnanosti a větší pozornosti věnované výchově dětí (Smejkal, Schelová Bachrachová 2011: 31).

2.5 Druhotný sexismus

Společensky dosud mnohem méně povšimnutý je však druhotný sexismus (Benatar 2016), tedy chápání pohlavní jako esenciálně jiných, přičemž práva i povinnosti takto oddělených skupin přestávají být chápány jako rovnocenné: zatímco prvotní sexismus se však soustředí na znevýhodnění ženy, ten druhotný se soustředí na totéž u mužů. Muž je potenciálně nebezpečnější i pro společenský styk, je zdrojem síly, agresivity a zvířecosti, která může vzrušovat či děsit společensky preferovanou ženu. Je proto třeba jej spoutat. To nejmarkantněji provádí kravata, jakýsi škrtící uzel, jímž se muž dobrovolně vydává na milost každému, kdo by jej chtěl utáhnout. Projevuje se to však i v zarážejícím nepoměru pravidel svazujících obě pohlaví: zatímco Špačkova *Obrazová etiketa* věnuje muži a jeho oblečení a doplňkům 45 stran (Špaček 2015: 8-53), ženě a jejím doplňkům je věnováno pouhých 9 stran (Ibid.: 56-65). Tvzení, že muži jsou standardizovaní, jelikož nechtějí přemýšlet a ženy jsou kreativní a neomezené strohými pravidly (Špaček 2017: 10, 16) je nejen druhotně sexistické, ale zjevně nepravdivé. Ať muž přemýšlet chce, nebo ne, nesmí ve společnosti v žádném případě ukázat břicho (Špaček 2015: 32), lýtko (Ibid.: 41), pod košili mu nesmí prosvítat „kosmatá hrud“ (Ibid.: 44) a svou osobitost může dát najevo pouze košilí a kravatou, avšak košile musí být vždy s dlouhým rukávem a chápe se jako spodní prádlo (Ibid.: 19-20).

Zakrytí některých znaků pohlavního dimorfismu, které již jen subtilně a spíše podvědomě odkazují na možnou mužskou agresivitu (břicho, ochlupená hrud', ochlupení lýtko) nebo

jejich odstranění (oholená tvář) jsou důsledkem civilizace agresivity. Zakryté mužské tělo ostře kontrastuje s odhalenou ženou, jejíž pozadí i poprsí je ve společenských šatech zdůrazněno. Pomyslná uzda se ovšem nenasazuje jen potenciální mužské agresivitě, ale i individualitě, pánské společenské oblečení je uniformní, muži proto na rozdíl od žen zdálky vypadají všichni stejně.

3. Závěr

Pravidla etikety nejsou samozřejmá, přestože se na svou samozřejmost snaží apelovat. V jejích základu sice stojí takt a vzájemné ohledy, jde však o pravidla preskriptivní, postupně zvnitřňovaná a postrádající racionální zdůvodnění. Na rozdíl od práva je etiketa vymáhaná pouze rozptýleným sociálním tlakem, je nepsaná, pokusy o její zapsání naráží jednak na její místní a časovou proměnlivost, jednak na rozdílnost v přísnosti jejího výkladu. Do konfliktu se etiketa dostává buď se svými časovými a lokálními verzemi, nebo s individuálním morálním cítěním jedince, které se vůči společenské konformitě a ritualizovanému chování vymezuje.

Vyjmenováno bylo pět nejvýznamnějších důsledků etikety, jejichž vliv je často nepovšimnut či jej pouhé soupisy pravidel odmítají. Tyto důsledky lze vidět jak pozitivně (usnadnění společenského styku, úcta k ženě) tak negativně (sexismus, pokrytectví). Výčet těchto důsledků není samozřejmě vyčerpávající, popsány však byly ty nejvýznamnější. Ve výčtu by bylo možné pokračovat k stále méně významným důsledkům: pozornost například nebyla věnována alternativním etiketám – různým verzím etikety v různých společenských a věkových skupinách. Pozornost též nebyla věnována propojení etikety s módou, které by vydalo na samostatný text podobného rozsahu.

Každá kritika norem etikety se obvykle setkává s pochopitelnou námitkou: je přece vždy lépe upřednostnit slušnost, zdvořilost a takt před bezohledností, arogancí a neúctou. Taková námitka by byla naprosto pravdivá, rozhodující je však míra. Vynucování úcty lze velmi snadno proměnit v diktaturu zásad, které dotýčný považuje za krásné, mytizovaná zdvořilost lehce přejde do podoby sexismu, homofobie, xenofobie či obecné netolerance a slušnost může sloužit jako dobře nasazená maska i největším podvodníkům, aniž by je činila o cokoliv rozeznatelnějšími. Výše uvedené důsledky etikety se proto soustředily na situace krajní. Příspěvkem tohoto textu tak mělo být především upozornění na jejich závažnost a nevelkou viditelnost.

Použitá literatura

1. Anzenbacher, A. (1994): *Úvod do etiky*. Praha: Zvon. ISBN: 80-7113-111-3.
2. Baumann, Z. (2004): *Individualizovaná společnost*. Praha: Mladá fronta. ISBN: 80-204-1195-X.
3. Benatar, D. (2016). *Druhotný sexismus. O genderovém teroru proti mužům*. Praha: Dauphin. ISBN: 978-80-7272-851-0.
4. Berger, P. L. a Luckmann, T. (1999): *Sociální konstrukce reality. Pojednání o sociologii vědění*. Brno: CDK. ISBN: 80-859-594-61.
5. Canetti, E. (2007): *Masa a moc*. Praha: Academia. ISBN: 978-80-200-1512-9.
6. Elias, N. (2006): *O procesu civilizace. Sociogenetické a psychogenetické studie. Proměny chování světových horních vrstev na západě*. I. Praha: Argo. ISBN: 80-7203-838-9.
7. Elias, N. (2007). *O procesu civilizace. Sociogenetické a psychogenetické studie. Proměny společnosti. Nástin teorie civilizace*. II. Praha: Argo. ISBN: 978-80-7203-962-3.
8. Encyklopedie Diderot. (1996): *Všeobecná encyklopedie ve čtyřech svazcích*. Praha, Nakladatelský dům OP. ISBN: 80-85841-33-9.

9. Goffman, E. (1967). *Interaction Ritual: Essays on Face-to-Face Behavior*. New York: Doubleday.
10. Heidegger, M. (2002): *Bytí a čas*. Praha: OIKOYMENH. ISBN: 80-7298-048-3.
11. Chmel, L. (2002): *Slušnost nejsou žádné čáry*. Praha: Adonai. ISBN: 80-865000-80-2.
12. Lenderová, M. (2012): Genderové stereotypy a konstrukt maskulinity ve společenských katechismech str. 224-238 in: Švaříčková Slabáková, Radmila, Kouhoutová, Jitka, *koncepty, metody, perspektivy*. Praha: NLN. ISBN 978-80-7422-218-4.
13. Mathé, I. a Špaček, L. (2005): *Etiketa*. Praha: BB art. ISBN: 80-7341-564-X
14. Ottův slovník naučný. (1894): *8 díl*. Praha, J. Otto.
15. Packer, A. J. (2014): *How rude!: the teen guide to good manners, proper behavior, and not grossing people out. Revised and updated edition*. Minneapolis: Free Spirit Publishing. ISBN: 978-1-57542-454-5.
16. Pinc, Z. (1999): *Fragmenty k filosofii výchovy*. Praha: OIKOYMENH. ISBN: 80-7298-004-1
17. Příruční slovník naučný. (1965): *1. Díl A-F*. Praha, Nakladatelství československé akademie věd.
18. Schopenhauer, A. (1997): *Aforismy k životní moudrosti*. Pelhřimov: NTP. ISBN: 80-901916-5-7.
19. Singer, P. (2011): *Practical Ethics, 3rd Edition*. New York, London: Cambridge University Press. ISBN: 978-0-521-70768-8.
20. Smejkal, V. a Schelová Bachrachová, H. (2011): *Velký lexikon společenského chování*. 2. vyd. Praha: Grada. ISBN: 978-80-247-3650-1.
21. Sokol, J. (2014): *Etika, život, instituce: Pokus o praktickou filosofii*. Praha: Vyšehrad. ISBN: 978-80-7429-223-1.
22. Sotona, J. (2017): Etiketa v Česku aneb Co se v mládí naučíš. *Novinky.cz* 19. 2. 2017. Dostupné online: <https://www.novinky.cz/zena/styl/428555-etiketa-v-cesku-aneb-co-se-v-mladi-naucis.html>
23. Špaček, L. (2015): *Obrazová etiketa*. Picture Etiquette. Praha: Ladislav Špaček. ISBN: 978-80-260-7946-0.
24. Špaček, L. (2017): *Moderní etiketa pro každého. Etiketa*. Praha: Mladá fronta. ISBN: 978-80-204-4577-3.
25. Thiele, V. (1991): *Úsměvy Jana Masaryka*. 2. vyd. Praha: Nakladatelství dopravy a spojů.
26. Tugendhat, E. (2004): *Přednášky o etice*. Praha: OIKOYMENH. ISBN: 80-7298-086-6.
27. Universum. (2000): *Všeobecná encyklopedie*. Praha, Odeon. ISBN: 80-207-1060-4.
28. Veverková, B. (2016): Mistr etikety a bývalý Havlův mluvčí Špaček: Stydím se za svou minulost! *Blesk.cz* 4. 12. 2016. Dostupné online: <http://www.blesk.cz/clane k/celebrity-ceske-celebrity/433323/mistr-etikety-a-byvaly-havlův-mluvci-spacek-stydim-se-za-svou-minulost.html>
29. Wouters, C. (2007): *Informalization: manners and emotions since 1890*. Los Angeles, Calif.: SAGE Publications. ISBN: 978-14-1294-7-183

Kontakt

Mgr. Jan Koumar, Ph.D.

jan.koumar@gmail.com

Univerzita Karlova, Fakulta humanitních studií

Pátkova 2137/5, 18200 Praha 8 - Libeň

Czech Republic

ISBN 978-80-87952-33-7

vol. XI., 2020

Příspěvky publikované v tomto sborníku vyjadřují názory a stanoviska
nezávislých autorů. | Papers published in this conference proceedings
express the viewpoints of their independent authors.

Tato publikace neprošla redakční ani jazykovou úpravou.

